

Je li 1995. godine Hrvatska počinila "etničko čišćenje" Srba?

NIKICA BARIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na osnovi literature, tiska i vrlo ograničenih arhivskih izvora, autor razmatra je li Republika Hrvatska 1995. godine u vojnim akcijama oslobođanja područja, koja su bila pod nadzorom srpskih pobunjenika, izvršila planirano protjerivanje tamošnjeg srpskog stanovništva. Pri tome pokazuje da su objašnjenja, koja naglašavaju hrvatsku odgovornost za "etničko čišćenje" srpskog stanovništva na pobunjeničkim područjima, uglavnom pojednostavljena i ne daju pravu i potpunu sliku tih događaja.

Ključne riječi: Domovinski rat 1991.-1995., Republika Srpska Krajina, Srbi u Hrvatskoj, hrvatska vojna akcija "Bljesak", hrvatska vojna akcija "Oluja", "etničko čišćenje"

"Još jednu stvar... Ako mi izgubimo ovaj rat, ostadosmo mi ipak u Beogradu. Beograd nam neće okupirati, a šta ćete vi? A šta ćete vi? Ode kapetan Dragan u svoju Australiju svojim avionom. A vi? Šta ćete vi?"*

Republika Srpska Krajina (RSK) nastala je kao rezultat pobune znatnog dijela srpske zajednice u Hrvatskoj. Znatan dio hrvatskih Srba priključio se politici srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića, koji još od kraja 1980-ih pokušava ostvariti dominaciju Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. Nakon što je 1990. na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj pobijedila Hrvatska demokratska zajednica pod vodstvom Franje Tuđmana, srbijansko vodstvo odlučuje da Srbi u Hrvatskoj moraju preuzeti nadzor nad dijelovima hrvatskog teritorija. Tako je krajem 1990. uspostavljena Srpska autonomna oblast (SAO) Krajina sa sjedištem u Kninu, a bit će osnovane i srpske oblasti u zapadnoj i istočnoj Slavoniji. Ta područja trebala su ostati u budućoj jugoslavenskoj zajednici koja bi bila pod srpskom dominacijom. Od sredine 1991. Jugoslavenska narodna armija (JNA) otvoreno stoji na strani srpskih pobunjenika, pomažući ih u osvajanju hrvatskog teritorija. Agresija na Hrvatsku

* Četnički vojvoda i predsjednik Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj, u razgovoru sa srpskim pobunjenicima u Benkovcu, 23. studenog 1991. "Komšije", dokumentarni video film o Domovinskom ratu (scenarij, montaža i režija Pavle VRANJICAN), Zagreb 2003.

bila je karakteristična po ogromnim materijalnim razaranjima i zločinima nad hrvatskim stanovništvom. Krajem 1991. na područjima pod nadzorom JNA i srpskih pobunjenika proglašena je Republika Srpska Krajina (RSK). Ona je obuhvaćala dijelove dalmatinskog zaleđa, Like, Korduna, Banovine, zapadne i istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. U trenutku proglašenja RSK, njezina teritorija bila je uglavnom "etnički očišćena" od Hrvata. Srpski pobunjenici će i kasnije nastaviti s progonima i protjerivanjem preostalog nerspskog stanovništva s područja koja su bila pod njihovim nadzorom. JNA nije uspjela vojnički poraziti Hrvatsku, koja je u međuvremenu proglasila samostalnost i dobila međunarodno priznanje. Područje RSK stavljeno je pod nadzor Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (*United Nations Protection Forces, UNPROFOR*). One su trebale uspostaviti primirje i omogućiti mirno rješenje sukoba između Hrvatske i srpskih pobunjenika, u čemu ni nakon više godina nisu imale uspjeha. RSK je postojala sve do 1995. godine. U svibnju te godine u hrvatskoj vojnoj akciji "Bljesak" oslobođeno je okupirano područje zapadne Slavonije, a u kolovozu, u akciji "Oluja", i okupirana područja Banovine, Korduna, Like i sjeverne Dalmacije. Okupirano područje Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srijema naknadno je reintegrirano u hrvatski ustavnopravni poredak mirnim putem.¹

Danas postoje mišljenja da je srpsko stanovništvo napustilo okupirana područja, odnosno RSK, zato jer je Hrvatska u akcijama "Bljesak" i "Oluja" provela "etničko čišćenje". Tako se npr. mogu pročitati tvrdnje: "Politička volja (...) hadezeovske elite da se broj stanovnika srpskog etničkog porijekla smanji postojala je od prvog trenutka (...) Zašto se, dakle, odbija priznati da je prethodni režim suodgovoran za nasilno preseljenje vlastita stanovništva?"² Sugerira se da bi se nedavno izabrana vlast na čelu s Hrvatskom demokratskom zajednicom trebala javno ispričati Srbima, koji su 1995. godine "istjerani" iz Like, Korduna, Banovine i sjeverne Dalmacije.³ Na pitanje jednog novinara kakvo je njegovo mišljenje o izjavama hrvatskih vlasti "(...) da su Srbi iz Krajine samovoljno odlučili da odu, da je to njihovo opredjeljenje", umirovljeni sveučilišni profesor iz Zagreba Svetozar Livada odgovara: "Kao empiričar i analitičar socijalnog prostora (...) pouzdano znam da ne postoji mogućnost humanog preseljenja, niti postoji bilo kakav nagon samoizgona kao biološki čin. Osobito kad

¹ Postoji nekoliko knjiga koje se bave fenomenom Republike Srpske Krajine. Iako one pružaju znatan broj korisnih informacija, uglavnom nije riječ o djelima koja na kritički način prikazuju događaje vezane uz njezin nastanak i postojanje. Dijelom se radi o radovima pisanim s vidljivim političkim odnosno promidžbenim težnjama, a neke su napisale osobe koje su u RSK obnašale različite odgovorne dužnosti. Od ove literature vidjeti npr.: Mile DAKIĆ, *Srpska Krajina, historijski temelji i nastanak*, Knin 1994.; Nebojša DEVETAK, *Razgrtanje pepela*, Zagreb 1998.; Drago KOVAČEVIĆ, *Kavez, Krajina u dogovorenom ratu*, Beograd 2003.; Mile PASPALJ, *Album iz Krajine*, Sarajevo 1996.; Srđan RADULOVIĆ, *Sudbina Krajine*, s. l., 1996.; *Republika Srpska Krajina*, Knin-Beograd 1996.; Milisav SEKULIĆ, *Knin je pao u Beogradu*, Bad Wilbel 2001. i Marko VRCELJ, *Rat za Srpsku Krajinu 1991-1995*, Beograd 2002.

² Andrea DRAGOJEVIĆ, "Domovinski katekizam", *Zarez* (Zagreb), godina IV, br. 82, 6. VI. 2002., 7.

³ ISTA, "Pojačani monitoring", *Zarez* (Zagreb), godina V, br. 118, 4. XII. 2003., izdanje na internetu, <http://www.zarez.hr/118/zariste2.htm>, pristup ostvaren 30. XII. 2003.

je riječ o seljaku. Jer, on je ukorijenjen u zemlju, to nije profesija, to je njegov način života i on samo taj način poznaje i samo to ima". Stoga Livada zaključuje da "teorija o samoizgonu ne opstaje".⁴ Neki u potpunosti izjednačuju srpsko zauzimanje Srebrenice u srpnju 1995., kada je vojska Republike Srpske likvidirala znatan broj zarobljenih Muslimana, s hrvatskom akcijom "Oluja", pa tvrde: "Mladić (Ratko, general, zapovjednik Vojske Republike Srpske, op. N. B.) u Srebrenici, 'vitezovi Oluje' u Krajini: u čemu je razlika? U vrsti radnje razlike nema nikakve, u brojevima sporit će se ljudi do sudnjega dana".⁵ Istovremeno s tvrdnjama da je Hrvatska odgovorna za "etničko čišćenje" pobunjenih Srba, postoji i potpuno neargumentirana tvrdnja da pobunjeni Srbi uopće nisu odgovorni za rat u Hrvatskoj, kao i da sa samom RSK nemaju gotovo nikakve veze, jer je pobunjeni Srbi "ne bi imali snage na takav način zamisliti, ostvariti i upropastiti". Bez ikakvih argumenata tvrdi se da dobar dio Srba u RSK, "ako ne i većina stanovnika", i nije želio ulazak u novu srpsku državu. Štoviše, čak ni čelni ljudi pobunjenih Srba, kao npr. Milan Babić, nisu željeli odvajanje od Hrvatske.⁶ U takvim objašnjenjima pobunjeni Srbi oslobođeni su krivnje i odgovornosti za rat u Hrvatskoj, a cijela krivica leži na srbijanskom predsjedniku Miloševiću i hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu, koji su vodili "dogovoreni rat". Pobunjeni hrvatski Srbi bili su, po takvim objašnjenjima, samo jedna od žrtava hrvatskih i srpskih nacionalističkih vođa.⁷

Pri ovakvim tvrdnjama u potpunosti se zanemaruju činjenice koje govore da Srbi u RSK dobrim dijelom uopće nisu željeli prihvatiti bilo kakav suživot s Hrvatima i u sklopu Republike Hrvatske, kao i da su vlasti RSK neposredno uoči, kao i tijekom "Oluje", provele organizirane mjere evakuacije srpskog civilnog stanovništva s tog područja.

"Nikada više s Hrvatima!"

Od početka pobune dijela Srba u Hrvatskoj, kao i u razdoblju postojanja RSK, pretežit broj tamošnjih političara, civilnih i vojnih dužnosnika neprestano su davali izjave u kojima su naglašavali da između pobunjenih Srba i Hrvata više nikada neće biti suživota i da je odvajanje RSK od Hrvatske trajno i neizmjenjivo stanje, odnosno da između Hrvata i Srba treba postaviti jasnu granicu. Pri tome su se vrlo brzo odrekli Srba koji su ostali živjeti u dijelovima Hrvatske pod nadzorom legalnih vlasti.

Još u srpnju 1991. Marijan Janošević, dužnosnik Srpske demokratske stranke (SDS) u Dvoru na Uni, izjavio je: "Mislim da je došlo do kraja bilo kakvih odnosa između Srba i Hrvata i najbolje je odvojiti se po etničkim granicama,

⁴ Svetozar LIVADA, *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, Zagreb 1997., 96.-97.

⁵ Slobodan ŠNAJDER, "Zločin bez kazne" (prikaz knjige Jovana Mirića, *Zločin i kazna*, Prosvjeta, Zagreb 2002.), *Prosvjeta* (Zagreb), godina 10 (35), br. 55 (665), mart 2003., 56.-57.

⁶ Boris RAŠETA, "Marginalije o nestanku Krajine", *Ljetopis SKD "Prosvjeta"*, Zagreb 1997., 284.-289.

⁷ ISTI, "Savršen alibi za savršen zločin", *Zarez* (Zagreb), godina V, br. 111-112, 11. IX. 2003., 14.-15.

koje po mome mišljenju, treba da budu na Kupi, jer je dotle većina srpskog stanovništva". U vezi sa srpskim stanovništvom u Zagrebu, Janošević je izjavio da imaju izbor ostanka u Zagrebu, a da se također mogu vratiti u "srpske etničke krajeve": "Za sve njih ovdje ima mjesta (...) i niko neće biti zakinut za svoj status koji je imao u Zagrebu".⁸ Ministar vanjskih poslova SAO Krajine Jovan Radulović u lipnju 1991. izjavio je da se treba suočiti s "realnošću ovog trenutka": "Priča o tome da mi možemo da spasimo sve Srbe u Hrvatskoj je besmislica. Ne možemo, i mi se sa time moramo pomiriti. Mi ćemo se zalagati da Srbi koji ostanu u Hrvatskoj imaju ista prava koja će imati Hrvati koji ostanu u Krajini".⁹ U kolovozu 1991. predsjednik Skupštine općine Obrovac Sergej Veselinović je izjavio: "Mislim da su Srbi zauvijek izgubili svaki interes u hrvatskoj državi i da ga nikad više u njoj neće tražiti".¹⁰ Početkom 1992. jedan srpski dužnosnik je izjavio: "Ja mislim da nema i ne može biti nikakvog suživota sa Hrvatima, a tamo gdje je granica to treba za nas biti kraj svijeta, drugim riječima oni za nas ne postoje".¹¹ Otprilike u istom razdoblju Siniša Martić Šilt, zapovjednik jedne srpske paravojske skupine iz Gline, razmišlja na ovaj način: "Jer ja sam rek'o, i sad ću da kažem ponovo: ako ova Krajina bude u okviru Hrvatske, onda se ja selim u Srbiju, dolje... I onda bu ostali Srbi koji su bježali odavde u Srbiju... Pa ćemo svi da pobjegnemo u Srbiju, pa kad napadnu, ustaše i Nijemci, Srbiju, onda više ni jedan Srbin neće imati gdje da bježi, neg' ćemo se morat' svi da se borimo".¹² Predsjednik Skupštine RSK Mile Paspalj je krajem 1992. izjavio: "Hrvatskoj smo rekli definitivno doviđenja – nikakve bjelovjerske igrarije oko nekakvog specijalnog statusa ne dolaze u obzir. Naš put je samo jedan, jer smo mi sve mostove za nama porušili".¹³ Goran Hadžić, koji je od početka 1992. do početka 1994. bio predsjednik RSK, izjavio je tijekom 1993. godine: "Ostali Srbi koji žive u Hrvatskoj su *Srbi fašisti* (kurziv N. B.) koji podržavaju Tuđmana (...) Suživot sa Hrvatima za nas je – izdaja".¹⁴ Početkom kolovoza 1993. general Srpske vojske Krajine Mile Novaković u jednom dokumentu navodi da Srbi u RSK nisu prihvatili "suživot" s Hrvatima, niti to po bilo "koju cenu" namjeravaju. Zato "garancija naše suverenosti" može biti isključivo Srpska vojska Krajine (SVK).¹⁵ Početkom rujna iste godine u jednom doku-

⁸ Vladimir SILJANOVIĆ, "Bitka za zapadne granice", *Pogledi* (Kragujevac), br. 88, 26. VII. 1991., 13.-14.

⁹ Blagica M. STOJANOVIĆ (intervju s Jovanom Radulovićem), "Krajina je Srbija!", *Pogledi* (Kragujevac), br. 85, 14. VI. 1991., 38.-39.

¹⁰ Vukica MIKAČA (intervju sa Sergejem Veselinovićem), "Lice s tjalice", *On* (Beograd), godina III., br. 41, 9. VIII. 1991., 8.-10.

¹¹ Zapisnik sa sastanka predstavnika opština Like i članova regionalnog odbora SDS, Medak, 28. 01. 1992. Faksimil dokumenta objavljen u: Rade ČUBRILO, *Uspon i pad Krajine*, Beograd 2002., 197.-200.

¹² "Komšije", dokumentarni video film o Domovinskom ratu (scenarij, montaža i režija Pavle VRANJICAN), Zagreb 2003.

¹³ M. PASPALJ, n. dj., 198.

¹⁴ Branislav GULAN (intervju s Goranom Hadžićem), "Čim Tuđman pregovara – i ja ću!", *Borba* (Beograd), 24.-25. VII. 1993., 7.

¹⁵ RSK, Glavni štab Srpske vojske, Str. Pov. Br. 600-1, 10. 08. 1993., Državni arhiv u Sisku, Sabirni arhivski centar Petrinja (dalje: DAS, SAC Petrinja), Zbirka dokumenata tzv. RSK, kut. 1.

mentu SVK zaključuje se "tuđmanovci ne trebaju nas, oni traže našu teritoriju, ali svakako bez nas Srba".¹⁶ Istog mjeseca predsjednik Oblasnog vijeća Srpske oblasti Slavonija, Baranja i zapadni Srijem, Milan Ilić, izjavio je: "Svojim boravkom UN su nam pokazale, i Srbima i Hrvatima, a naročito Hrvatima, da možemo živjeti jedni pored drugih u svom okruženju, da kao takvi opstajemo ali da ne možemo više nikada živjeti zajedno".¹⁷ Ovakve tvrdnje pojavljivale su se i u tisku koji je izlazio u RSK: "Svaki zahtjev za reintegraciju Krajine pod hrvatsku vlast, odnosno politika suživota, ili 'modus vivendi' liči na pokušaj da se rešetom zagradi voda".¹⁸ Sredinom 1994. u jednom dokumentu navodi se da je tijekom povijesti više puta dokazana istina "o nerealnosti tzv. suživota, u bilo kakvom modalitetu i obliku, između srpskog i hrvatskog naroda".¹⁹ Predsjednik općine Kostajnica je u veljači 1995. izjavio da je poznat "naš stav i opredjeenje našeg naroda, da nam života u toj genocidnoj državi nema, da jedino želimo i možemo živjeti u jedinstvenoj srpskoj državi".²⁰ Jedan srpski političar iz RSK je u ožujku 1995. izjavio: "Cilj srpskog naroda je da živi u jednoj državi, to je cilj i SDS-a i niko nas u tome neće sprečiti. Tuđman, a i cela međunarodna zajednica moraju znati, moraju shvatiti da suživota Srba i Hrvata u Hrvatskoj više nikada neće biti".²¹ I u jednom dokumentu Skupštine općine Glina iz ožujka 1995. navodi se "da je jedini naš konsenzus sadržan u poruci – nikada više u sastavu Hrvatske".²² Slično je razmišljao i predsjednik RSK Milan Martić u govoru koji je održao 24. travnja 1994. u Jasenovcu, na komemoraciji 49. godišnjice proboja logoraša iz koncentracijskog logora izvedenom krajem Drugog svjetskog rata. Tada je, među ostalim, rekao: "U ime onih koji leže u jasenovačkim grobnicama, i svih onih koji su u ovom najnovijem ratu dali svoje živote za srpsku slobodu, nikada više ne smijemo pristati na zajednički život u istoj državi sa dželatima pomračenih umova (...) Više nema Srbina koji bi na to pristao, i nema te sile koja bi ga mogla na to natjerati".²³

U sklopu kratkotrajnog pokušaja normalizacije odnosa između pobunjenih Srba i hrvatskih vlasti, krajem 1994. ponovo je otvoren dio autoputa koji je prolazio kroz dio zapadne Slavonije pod srpskim nadzorom. Time su poboljšane prometne veze istočne Slavonije s drugim dijelovima Hrvatske. Ipak, ubrzo je na toj prometnici došlo do incidenata i sukoba, koji su Hrvatskoj

¹⁶ DAS, SAC Petrinja, 26. pješađijska brigada SVK, Pov. Br. 940-2, 05. 09. 1993., kut. 3.

¹⁷ M. D., "Poseta generala Kota Srpskoj oblasti", *Vukovarske novine* (Vukovar), br. 31, 8. X. 1993., 1.

¹⁸ Milan BUNJAC, "Plitvice kao simbol", *Srpski glas* (Topusko), br. 45, 18. VI. 1994., 2.

¹⁹ Autorski tim dokumentarnog filma "Republika Srpska Krajina", Knin, 7. juna 1994., Hrvatski informativni centar (dalje: HIC).

²⁰ Govor predsjednika Skupštine općine Kostajnica, dipl. inž. Branka Dmitrovića, prilikom ispraćaja regruta na odsluženje vojnog roka u vojsku RSK, Kostajnica, 25. 02. 1995., DAS, SAC Petrinja, Skupština općine Kostajnica, kut. 9.

²¹ "Pet godina SDS-a" (3. III. 1995.), vijesti dopisnika TANJUG-a iz Dvora na Uni, DAS, SAC Petrinja, Skupština općine Dvor na Uni, kut. 9.

²² RSK, Skupština općine Glina, Predsjednik, 29. 03. 1995., DAS, SAC Petrinja, Skupština općine Glina, kut. 4.

²³ TANJUG, "Nikad više u zajedničku državu", *Srpski glas* (Topusko), br. 43, 28. IV. 1994., 3.

dali povod da početkom svibnja 1995. krene u prethodno pripremanu akciju "Bljesak", odnosno vojno oslobađanje dijela zapadne Slavonije kojeg su držali Srbi. Već nakon nekoliko dana hrvatska akcija uspješno je završena. Još prije nego su hrvatske snage ovladale tim područjem, njega je napustio znatan dio pobunjenih Srba i preko Save prešao u Republiku Srpsku.²⁴ Neposredno pred početka akcije "Bljesak", kada je u zapadnoj Slavoniji došlo do incidenata, kabinet predsjednika Milana Martića izdao je 29. travnja 1995. priopćenje u kojem je navedeno "da su događaji na autoputu samo potvrdili stav srpske strane i RSK uopšte, da nikakvog zajedničkog života sa Hrvatima ne može biti".²⁵ Savjetnik predsjednika Martića, Slobodan Jarčević, izjavio je neposredno nakon akcije "Bljesak": "Smatram da je jedino odvajanje RSK 'kineskim zidom' od Hrvatske i spajanje sa RS (Republikom Srpskom, op. N. B.) spas (...) Srbi su i ovoga puta spremni da oprostite Hrvatima sve zločine pod uslovom da se od njih odvoje za sva vremena. Jer nema nijednog razumnog razloga zbog kojeg bi Srbi živjeli u Hrvatskoj".²⁶ Predsjednik Skupštine općine Kostajnica Branko Dmitrović je u jednom govoru održanom u lipnju 1995. naglasio: "Jasno je svijetu da od zajedničkog života Srba i Hrvata na ovim prostorima nema ništa (...) Hrvatima nije do zajedničkog života sa Srbima. Njih jedino interesuje teritorija RSK koju oni bez ikakvih opravdanja i istorijskih argumenata žele pripojiti Hrvatskoj".²⁷

Jesu li takve izjave dužnosnika RSK bile identične raspoloženju srpskog stanovništva u RSK? Teško je dati podatke o svjetonazoru i raspoloženju među stanovništvom RSK. Ipak, na osnovi nekih podataka može se zaključiti da je i značajan broj običnih Srba na tom području u potpunosti odbacivao svaku mogućnost povratka pod hrvatsku vlast i suživota s Hrvatima. Nakon što je Hrvatska vojska početkom 1993. oslobodila zadarsko zaleđe, na području sjeverne Dalmacije opet su se razbuktale borbe između Hrvatske vojske i srpskih pobunjenika. U tom razdoblju u jednoj reportaži s tog područja zabilježena su mišljenja nekih Srba, koji su izjavili: "Kako da opet živimo zajedno, kad smo pucali jedni na druge? Ako se Hrvati vrate – mi moramo ići ča!", "Sa Hrvatima je sve završeno za sva vremena. Za vijek – vijekova", "Dabogda da rat nikada ne prestane ako s njima opet budemo morali zajedno živjeti. Pa taman i naša djeca s njima ratovala".²⁸ U istom razdoblju i jedan srpski seljak, iz sela Đevrske u dalmatinskom zaleđu, izjavljuje: "Zajedničkog života s njima nikad više neće biti".²⁹

U akciji "Bljesak" Hrvatska vojska opkolila je znatan broj pobunjenih Srba na području Pakraca. Hrvatske vlasti ponudile su im da ostanu na tom podru-

²⁴ M. SEKULIĆ, n. dj., 97.-120.; Janko BOBETKO, *Sve moje bitke*, Zagreb 1996., 390.-419.

²⁵ "Hronologija", *Argument* (Beograd), br. 32, 5. V. 1995., 3.-4.

²⁶ Aleksandra MIKATA (intervju sa Slobodanom Jarčevićem), "Galbrajt zna celu istoriju srpskih stradanja, ali mi je jednom rekao *I Indijanci su imali celu Ameriku, ali više nema Indijanaca*", *Argument* (Beograd), br. 33, 19. V. 1995., 2.- 4.

²⁷ "Dobro došli braćo Slavonci!", *Graničar – Informativni list 26. pbr* (Kostajnica), br. 6, 1995., 4.-5.

²⁸ Petar B. POPOVIĆ, "Trešnje sa 'okusom' baruta", *Vojska Krajine* (Knin), br. 2, maj 1993., 46.-47.

²⁹ Sava JANKOVIĆ, "Borba za ljetinu", *Vojska Krajine* (Knin), br. 3, jun 1993., 55.

čju kao građani Republike Hrvatske.³⁰ U tom razdoblju to područje posjetila je i srbijanska oporbena političarka i antiratna aktivistica Vesna Pešić. Ona je opisala kako je Veljko Đakula pokušao nagovoriti Srbe na području Pakraca da ne napuštaju svoje domove i ne odlaze u izbjeglištvo. Đakula je jedno vrijeme bio visoki dužnosnik RSK, a kasnije je zbog pregovora s hrvatskim vlastima pao u nemilost vlasti RSK. Vesna Pešić opisuje kako je pronašla Đakulu "(...) na jednom proplanku, prelepom, u društvu nekih ogromnih ljudi. Skupili se na većanje. (...) Kad, primetim, ispekli su prase na ražnju. Prase se cakli na suncu, božanstveno je. Ja sam se oduševila kad sam ga ugledala, jer prase uvek znači svečanost. Ulazimo u kuću gde je sve bilo spremno za ručak. Veljko krene da ih nagovara da ostanu, da ne idu u Bosnu i da se ne potucaju po fiskulturnim salama (...) Interesantno je da su žene bile najmilitantnije. Još su muškarcu nekako klimali glavom na Veljkove predloge. Ali, žene histerično viču: 'Nećemo mi pod šahovnicu, nećemo mi da ostanemo kod Tuđmana.' Veljka hvata muka od njih. Ovi ljudi su imali lepe kuće, dobro opremljene, pa zašto da idu kada se baš i ne mora. A ja znam šta je u Srbiji. U Srbiji je rastur. U Srbiji nema ničega. Krenula selidba. To su potresne scene nad koje se nadviija pitanje: 'Čemu i zašto ovolika ljudska patnja'. Gledam bele autobuse poredane, narod ulazi i čeka kad će da krenu. Pitam vojsku iz UN-a mogu li malo da uđem u autobus, da porazgovaram sa ljudima. Probila sam se i pitam jednu ženu: 'Pa gde ste vi krenuli, je l' vi znate kud idete?'

Ona me gleda. Kaže: 'Nemam pojma.'

'Pa zašto uopšte idete kad nemate pojma kuda idete?'

'Pa šta ću?' kaže i gleda prilično ravnodušno.

'Pa šta ne ostanete tu? Ovde je mnogo bolje.'

'Ne, ne, mi nećemo tu da ostanemo'. I tako su se iselili.³¹

Uzimajući u obzir ove primjere, može se zaključiti da znatan dio pobunjenih Srba ni po koju cijenu nije namjeravao prihvatiti hrvatsku vlast. Smatram da je ovo jedan od razloga zašto su oni tijekom i nakon akcije "Bljesak", kao i tijekom akcije "Oluja", uglavnom napustili svoje domove i otišli u izbjeglištvo.

Osjećaj opće besperspektivnosti, malodušnosti i straha među pobunjenim Srbima

I dok je s jedne strane među pobunjenim Srbima bilo rasprostranjeno mišljenje da s Hrvatima nikada više neće biti suživota, kao i da je opstanak pod hrvatskim vlastima nemoguć, s druge strane kod njih je sve više

³⁰ "Vlada Republike Hrvatske uputila je poziv svim civilima i vojnicima srpske nacionalnosti. Hrvatska Vlada poziva ih da bez straha odbace oružje. Onima koji to učine država Hrvatska garantira sigurnost: civilima sva građanska prava, a vojnicima primjenu Zakona o oprost. Svima koji žele otići iz Hrvatske bit će omogućen slobodan i miran odlazak. Vlada naglašava da je poziv ozbiljan, odgovoran i vremenski ograničen, te da će se njegovim prihvaćanjem izbjeći nove žrtve". "Poziv svim vojnicima i civilima srpske nacionalnosti", *Vjesnik* (Zagreb), 5. V. 1995., 1.

³¹ Vesna PEŠIĆ (uredila Nadežda ČETKOVIĆ), *Možeš ti to Vesna, možeš!*, Beograd 2000., 135.-137.

bio rasprostranjen osjećaj opće nesigurnosti, straha i zabrinutosti. Već početkom 1992., neposredno nakon smirivanja sukoba u Hrvatskoj i pred dolazak mirovnih snaga UN-a, u jednoj reportaži napravljenoj za zagrebački tjednik "Danas" o stanju u RSK navodi se da je "defetizam (...) doista rasprostranjen", a jedan "rezervist iz Gračaca" izjavljuje "nema tu organizacije, nitko se o nama ne brine, briga njih za nas. Ionako će svi, kad dođe vrijeme, pobjeći u Beograd".³² Sredinom 1992. među Srbima u Benkovcu postavljala su se ovakva pesimistična pitanja: "šta će biti sa srpskim narodom na ovom prostoru" i "hoće li srpski narod morati organizovati još jednu seobu" (kurziv N. B.).³³ U dokumentima SVK početkom 1993. navodi se: "Bez obzira na čvrst stav svih nas da istrajemo u našim principijelnim stavovima da nema sile koja nas može prisiliti na rješenje koja nisu u interesu srpskog naroda, osjeća se porast zabrinutosti po konačan ishod situacije".³⁴ Početkom 1994. Srbi u Petrinji razmišljali su na ovakav način: "Bojimo se prodaje, izdaje, bahate vlasti. Sve smo uložili u Krajinu. Poginuli su mi toliki rođaci, sam sam rizikovao svoju budućnost, budućnost svoje djece (...) Da nam ovdje dođu zagrebačke vlasti, njihovi ekstremisti, pa to nije normalno. Ne zato što ja ne volim Hrvate. Svi mi imamo i loša i dobra iskustva sa Hrvatima, ali ono što je ljudima ovdje jasno jeste da nema života pod hrvatskim vlastima (...) Ako naprave sporazum sa njima i izdaju nas, ja idem u Srbiju, pa u inostranstvo (...) Ma ajte, sve je dogovoreno. Ne zavisi to ni od Martića (Milana, op. N. B.), ni od Babića (Milana, op. N. B.). Do Une će oni i dozvoliti Srbiju, ali do Kupe teško (...) A gadna nam se vremena spremaju".³⁵ Početkom 1995., neposredno pred akcije "Bljesak" i "Oluja", stanje sveopće apatije bile je očigledno. Npr. među pripadnicima SVK iz Gline, koji su sudjelovali i u borbama protiv Armije Bosne i Hercegovine na području Bihacke i Cazinske krajine, u tom razdoblju mogla su se čuti i ovakva razmišljanja: "Kod ljudi je neka nesigurnost i to kad god se zauzimaju novi položaji, ljudi odmah pitaju gdje se povući, niko ne priča o otporu i takvo je razmišljanje da ćemo proći svi kao u Zapadnoj Bosni. Izginulo je 50, 100 ljudi, kako će biti ne znam, niko za nas neće odgovarati (...) Velika je nesigurnost, ljudi kažu da ne znaju što će ako se zapuca, mi ćemo pobjeći, pustit ćemo ih da sravne Glinu".³⁶ Ovakva razmišljanja su nakon "Bljeska" postala još raširenija: "Pad Zapadne Slavonije ohladio je glave i najvatrenijim Krajišnicima. Crv sumnje počeo je da razara tkivo davno sazrele jabuke – misao o opstanku Krajine u sastavu ostatka Jugoslavije. Sve je više onih koji se naglo trijezne, koji bi da odu bilo kud iz ovog rezervata koji je postao prćija šačice moćnika, kriminalaca i prevaranata. Dozvole za napuštanje Krajine, međutim, gotovo je nemoguće

³² (nije navedeno ime autora), "Kako se živi pod Kninom", *Danas* (Zagreb), 10. III. 1992., 28.-29.

³³ Komanda 180. mtbr, Int. Br. 1510-1, 17. 05. 1992., Informaciju o održanoj sjednici skupštine opštine i donesenim odlukama, dostavlja. Faksimil dijela ovog dokumenta objavljen je u: Jadranko KALEB, *Zadar u Domovinskom ratu 1990.-1991.*, Zadar 1999., 219.-222.

³⁴ Vojna pošta 9139, Str. Pov. 14-41, 21. 04. 1993., Redovni operativni izvještaj dostavlja komandi 39. korpusa, DAS, SAC Petrinja, 26. pješadijska brigada SVK, kut. 4.

³⁵ Borislav SOLEŠA, "Čekaju se bolja vremena", *Srpski glas* (Topusko), br. 42, 4. IV. 1994., 5.

³⁶ Zapisnik sa 7. sjednice Skupštine opštine Glina, održana 7. marta 1995., DAS, SAC Petrinja, Skupština općine Glina, kut. 4

dobiti. Sva vlast je u rukama vojske i policije.³⁷ Vlasti RSK su nakon "Bljeska" različitim mjerama pokušavale spriječiti bijeg vojnih obveznika. Krajem lipnja 1995. određen je postupak po kojem su muškarci od 17 do 16 godina starosti mogle privremeno napustiti RSK i putovati u Republiku Srpsku i Saveznu Republiku Jugoslaviju. Svaki vojni obveznik morao je imati posebno odobrenje, bez kojega nije mogao napustiti RSK.³⁸ Također je organizirano hvatanje vojnih obveznika koji su prethodno napustili RSK i otišli živjeti u Saveznu Republiku Jugoslaviju.³⁹ Bez obzira na ove mjere, mnogi srpski vojni obveznici uspjeli su napustiti RSK upravo u razdoblju nakon akcije "Bljesak".⁴⁰ I srpsko civilno stanovništvo pokušavalo je napustiti RSK. U Obrovcu su općinske vlasti nakon "Bljeska" pokrenule inicijativu za iseljavanje stanovništva. Već tada dobar je dio stanovništva bio spreman za odlazak, a u Obrovcu je vladalo kaotično stanje, veliko nezadovoljstvo i međusobna optuživanja za "izdaju". Zato se "(...) lako (...) može uočiti (...) nizak moral naroda i vojske, i otkud najave onoga što će se desiti 4. i 5. avgusta 1995. godine. Ovakav nastup organa vlasti opštine Obrovac, početkom juna 1995. godine, predstavljao je pripremu i generalnu probu za evakuaciju naroda i vojske, do koje će doći nepuna dva meseca kasnije. Stvoreni su uslovi da se lako i na mig, narod može pokrenuti sa svojih ognjišta. Očigledno je da su ovakve 'pripreme i generalke' bile efikasnije i ubojitije nego sva hrvatska ubojna sredstva".⁴¹ I u Kninu su stanovnici bili u "velikoj panici i samo čekali kraj školske godine pa da masovno pođu put Srbije".⁴² Slično je bilo i u općini Petrinja, pa je početkom lipnja 1995. određeno da se spriječi "iseljavanje stanovništva, izvoz privatne i društvene imovine bez obzira na odobrenje koja se navodno izdaju u SO (Skupštini općine, op. N. B.) Petrinja".⁴³

Stanje je postalo dramatično nakon što su hrvatske postrojbe krajem srpnja 1995. zauzele Glamoč i Bosansko Grahovo i izbile u neposredno zaleđe Knina, dok je i na drugim pravcima prema RSK trajala koncentracija hrvatskih snaga.⁴⁴ "Sve je manje bilo Krajišnika koji su vjerovali ohrabrujućim porukama (...) Gužve na autobuskim stanicama zapadnokrajinskih gradova postajale su sve veće, kao što su rasle cijene autobuskih karata za prevoz djece i žena 'na sigurno' u RS i Srbiju. Evakuacija stanovništva, nakon pada Grahova, nije se mogla zaustaviti, jer bi takvu odluku morali da donesu oni koji su upravo svoju djecu prvi sklonili 'na sigurno'. Stanovništvo kninskih sela podno Dinare

³⁷ N. DEVETAK, n. dj., 65.

³⁸ RSK, MUP, SUP Glina, Br. 08-04/SP-31-95, 21. 06. 1995., DAS, SAC Petrinja, Stanica javne bezbjednosti Petrinja, kut. 1.

³⁹ Đuro ĐUKIĆ, "Povratak otpisanih i otpisivanje povratnika", *Srpski glas* (Topusko), br. 57, 30. VI. 1995., 4.-5.

⁴⁰ RSK, MUP, SUP Glina, SJB Petrinja, Br. 08-04-3-01-SP-17/95., 14. 06. 1995., DAS, SAC Petrinja, Stanica javne bezbjednosti Petrinja, kut. 1.

⁴¹ M. SEKULIĆ, n. dj., 148.-150.

⁴² D. KOVAČEVIĆ, n. dj., 89.

⁴³ RSK, MUP, SUP Glina, Br. 08-04/SP-29-95, 08. 06. 1995, DAS, SAC Petrinja, Stanica javne bezbjednosti Petrinja, kut. 1.

⁴⁴ Komanda 31. mtbr, Str. Pov. Br. 1040-2, 02. 08. 1995., DAS, SAC Petrinja, 31. pješadijska brigada SVK, kut. 2.

povuklo se u Knin (...).⁴⁵ Jedan visoki časnik SVK neposredno pred "Oluju", na "Ilindan", posjetio je svoje rodno selo kraj Benkovca: "Andrej, moj najmlađi sinovac moli me da mu organizujem prebacivanje za Beograd. Većina dece je otišla, jer se očekuje velika ofanziva ustaša (...) on insistira, pošto su deca imućnijih Benkovčana i Kninjana napustila prostor Dalmacije i otišla ili u Srbiju ili za Srpsku".⁴⁶ Istog dana i književnik i novinar Nebojša Devetak, koji je tada živio u Petrinji, ispraća obitelj, koja odlazi u Beograd: "Na Svetog Iliju supruga i sin odlaze u Beograd. Magličasti fluid tuge i iznenadne ljubavi, koji se uvijek pojavljuje na rastanku, natapa mi dušu".⁴⁷

Isto tako nema sumnje da je kod nezanemarivog broja pobunjenih Srba postojao strah od osвете za zločine i nepravde koje su počinili Hrvatima 1991., kada su krenuli u agresiju protiv Hrvatske. Osim toga, srpski mediji i promidžba neprestano su demonizirali Hrvate kao "genocidne ustaše".⁴⁸ Zato je, kako je kasnije napisao jedan časnik SVK, među pobunjenim Srbima "postupno i sistematski" jačao strah od "ustaša-koljača". Pobunjeni Srbi živjeli su u skladu s idejom "sve hrvatsko srušiti", ali su strahovali da im zato prijete hrvatska osвета, te zato zbog "samoodržanja" nisu mogu dočekati dolazak Hrvatske vojske i hrvatskih vlasti.⁴⁹

Postojanje opisane atmosfere straha, napuštenosti i bezizglednosti, zbog kojih D. Kovačević opisuje RSK kao "kavez", a N. Devetak kao "rezervat", nesumnjivo je jačalo želju kod velikog broja pobunjenih Srba da pobjegnu s tog područja, jer su smatrali da im na njemu nema egzistencije, posebno u slučaju uspostave hrvatske vlasti. Osim toga, vidljivo je da su i prije hrvatskih akcija Srbi napuštali RSK. I umirovljeni jugoslavenski admiral B. Mamula smatra da su "vojno-psihološki i moralno-politički činioci" mogli imati bitnu ulogu u činjenici što su Srbi tijekom "Oluje" bez većeg otpora tako brzo napustili područja koja su nadzirali.⁵⁰

Planovi vlasti RSK o evakuaciji civilnog stanovništva i njihovo provođenje tijekom "Oluje"

Civilne i vojne vlasti RSK radile su na planovima evakuacije civilnog stanovništva i puno prije "Bljeska" i "Oluje". Npr. početkom 1993. odlučeno je da se u slučaju "evakuacije drugog stepena civilnog stanovništva" iz pograničnog područja srpske općine Caprag evakuiraju civili i smjeste na području općine Kostajnica. Predviđena je evakuacija 591 djeteta do 14 godina starosti, 300 majki i 350 starih i iznemoglih osoba.⁵¹ Slični planovi evakuacije civila iz općine Caprag u općinu Kostajnica razrađivani su i tijekom 1994. I tada se razma-

⁴⁵ S. RADULOVIĆ, n. dj., 101.

⁴⁶ M. VRCELJ, n. dj., 207.

⁴⁷ N. DEVETAK, n. dj., 69.

⁴⁸ Kao u bilj. 32.

⁴⁹ M. SEKULIĆ, n. dj., 232.

⁵⁰ Branko MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000., 257.-258.

⁵¹ RSK, Ministarstvo odbrane, Odsek Sisak-Caprag, Br. Pov. 7-16-1, 8. 03. 1993., DAS, SAC Petrinja, Ministarstvo obrane RSK, Uprava "Banija", kut. 2.

trala evakuacija "drugog stepena". Ona je bila predviđena "u koliko dođe do probijanja obrambenih linija naše vojske, koja bi se morala povući na rezervne položaje u dubinu teritorija".⁵² U jednom dokumentu Komande 39. (banijskog) korpusa SVK iz listopada 1993. razmatralo se što bi se moglo dogoditi u slučaju hrvatskog napada na Banovinu: "(...) u dobrom dijelu na prednjem kraju odbrane nalaze se ljudi iz neposredne okolice koji u slučaju napada, posebno iznenadnog, mogu napustiti položaje radi spasavanja svojih porodica. (...) U ovom smislu veliki je nedostatak činjenica da jedinice 39. K ne raspolažu sa II ešalomom i probijanjem prednjeg kraja odbrane neprijatelj bi relativno lako prodirao u dubini teritorije *što bi u svakom slučaju izazvalo pometnju, paniku i masovno napuštanje naseljenih mjesta* (kurziv N. B.), što je posebno karakteristično za Petrinju i Glinu, što bi isto tako ometalo konsolidaciju jedinica i pružanje otpora". U skladu s time, Komanda 39. korpusa odredila je da se izvrši bolje utvrđivanje crta obrane, kao i da se organizira obrana s pričuvnim položajima i po dubini. Osim toga Komanda 39. korpusa je predložila i ovo: "Istovremeno sa organima vlasti sagledati mogućnosti i napraviti planove za organizovanu evakuaciju stanovništva iz Petrinje".⁵³

Nakon što je Hrvatska vojska u siječnju 1993. oslobodila dio okupiranog područja u zadarskom zaleđu, Republički štab Civilne zaštite RSK radio je na pripremama za evakuaciju srpskih civila. Ovo tijelo je 14. lipnja 1993. uputilo dopis Vladi RSK i Ministarstvu za energetiku u kojem navodi: "Molim da u skladu sa procjenom o mogućoj ponovnoj agresiji na Republiku Srpsku Krajinu, hitno obezbjedite potrebne količine goriva za izvršenje evakuacije civilnog stanovništva, ukoliko ona bude potrebna".⁵⁴ U vezi s djelovanjem Civilne zaštite (CZ) tijekom 1994., u jednom dokumentu Ministarstva obrane RSK iz početka 1995. navodi se: "težišno se CZ angažovala na pripremi planova evakuacije u njenom materijalnom obezbeđenju (...)".⁵⁵

Vidljivo je da su srpski pobunjenici još od 1993. u slučaju svakog hrvatskog napada predviđali evakuaciju srpskih civila. Pretpostavljam da su u tom razdoblju pobunjeni Srbi još uvijek vjerovali da će uspjeti suzbiti hrvatski napad i da će i evakuacija civila biti ograničena i privremena. No, kada je postalo očito da može doći do općeg hrvatskog napada koji će ugroziti cijelu RSK, onda je logički pretpostaviti da su u tom slučaju bile predviđene mjere opće evakuacije koja je, pretpostavljam, trebala biti provedena odlaskom civila na područje Bosne, odnosno u Republiku Srpsku. I prema podacima iz srpskih doku-

⁵² RSK, Ministarstvo odbrane, Odsek Sisak-Caprag, Br. Int. 23-7-23, 26. 05. 1994., DAS, SAC Petrinja, Ministarstvo obrane RSK, Uprava "Banija", kut. 2.

⁵³ Komanda 39. banijskog korpusa, Organ bezbednosti, Str. pov. br. 07/2-962, 21. 10. 1993., Vojno-sigurnosna agencija Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Zahvaljujem se kolegi Davoru Marijanu, koji mi je ljubazno ustupio presliku ovog, kao i još nekoliko ključnih dokumenata koje sam koristio u ovom radu.

⁵⁴ RSK, Republički štab Civilne zaštite, Broj: 08-300-260/93, Knin, 14. 06. 1993., Predmet: Zahtjev za obezbeđenje potrebnih količina goriva za izvršenje evakuacije, HIC.

⁵⁵ RSK, Ministarstvo odbrane, Ministar, D. T., b. b./95., Knin, 07. 02. 1995., Izvještaj o radu Ministarstva odbrane u 1994. godini, MUP Republike Hrvatske, Protuobavještajna agencija (dalje: POA).

menata, koje su 1995. zaplijenile hrvatske vlasti, civilne i vojne vlasti RSK još su od 1993. počele pripremati evakuaciju stanovništva. Posljednje pripreme za evakuaciju izvršene su neposredno prije "Oluje", 29. srpnja 1995., po odlukama Vlade i Vrhovnog savjeta obrane RSK. Hrvatske vlasti su 2002. predstavnicima Međunarodnog suda za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u Haagu predali dokument pod nazivom "Raščlamba odlaska Srba s privremeno zaposjednutih područja RH tijekom Oluje", koji sadrži i sve dokumente vlasti RSK u kojima je isplanirana evakuacija civilnog stanovništva.⁵⁶

O pripremanju za evakuaciju civila koje su provedene nakon "Bljeska" govori i jedna zapovijed koja je početkom lipnja 1995. razasлана postrojbama SVK. U njoj se, među ostalim, navodi: "K-de (komande, op. N. B.) Korpusa u svojim zonama razradiće mere civilne zaštite, zadužiti opštinske organe i mesne zajednice da organizuju izvlačenje, smještaj i ishranu stanovništva (žene, deca i starih ljudi) iz mogućih zona dejstva".⁵⁷ Republički štab Civilne zaštite RSK je 2. kolovoza 1995., dva dana prije početka "Oluje", izdao zapovijed podređenim regionalnim štabovima Civilne zaštite. U njoj se navodi:

"Preko Opštinskih štabova civilne zaštite, organima i organizacijama, organima opštinskih uprava, preduzećima i drugim pravnim licima, ODMAH narediti provođenje pripremu za evakuaciju:

- materijalnih dobara;
- arhiva, matičnih knjiga, evidencija i materijala povjerljive naravi;
- pokretnih kulturnih dobara;
- novčanih sredstava, vrednosnih popisa i odgovarajuće dokumentacije.

U pripremi za evakuaciju, navedeni nosioci trebaju:

- izraditi spiskove – preglede materijalnih dobara po vrsti i količini i iste pripremiti za evakuaciju;
- utvrditi lokacije – objekte za njihov smještaj na novoj lokaciji (u saradnji sa Upravama i odelenjima MO);
- obezbjediti vozila za transport (nedostajuća vozila pokušati obezbjediti preko organa MO);
- formirati ekipe za utovar – istovar;
- formirati komisije koje će biti odgovorne za izvršenje;

Evakuaciju materijalnih dobara pravilu ne provoditi istovremeno sa evakuacijom određenih kategorija stanovništva (ukoliko ista bude pravovremeno naredena), osim artikala, sredstava i opreme koje služe za zbrinjavanje stanovništva.

O provođenju priprema dnevno izvještavati ovaj Štab počevši od 04. 08. 1995. godine do 20,00 časova".⁵⁸

⁵⁶ Boris VLAŠIĆ, "Srbi su kontinuirano odlazili iz tzv. Krajine još od 1993.", *Jutarnji list* (Zagreb), 6. VI. 2002., 5.

⁵⁷ Komanda 39. korpusa, SP Br. 71-182, 1. VI. 1995., DAS, SAC Petrinja, 31. pješadijska brigada SVK, Vojna pošta 9142, S. Pov. Br. 694-1, 3. VI. 1995.

⁵⁸ RSK, Republički štab Civilne zaštite, Broj: Str. Pov. 01-83/95., Knin, 02. 08. 1995., Pripreme za evakuaciju materijalnih, kulturnih i drugih dobara, POA.

Iako se u ovom dokumentu ne navodi koja su predviđena odredišta evakuacije, zbog zemljopisne izduženosti i male dubine zapadnog dijela RSK, kao i činjenica da je u tom trenutku bilo očito da će uslijediti opći hrvatski napada, teško je vjerovati da se razmišljalo o evakuaciji u rubne dijelove RSK prema Bosni. Zato se može zaključiti da je odredište evakuacije bilo područje Republike Srpske, odnosno Bosna. Početkom kolovoza 1995. počele su pripreme za evakuaciju srpskog stanovništva, pa je civilima za tu svrhu podijeljeno motorno gorivo. Srbi u Dalmaciju počeli su napuštati sela uz crtu bojišnice već 3. kolovoza 1995., a već prije toga obitelji visokih dužnosnika RSK napustile su Knin.⁵⁹

Četvrtog kolovoza 1995. započela je hrvatska vojna akcija "Oluja", čiji je cilj bilo oslobađanje okupiranih područja Banovine, Korduna, Like i sjeverne Dalmacije, kao i deblokada Bihaća, kojega su Srbi opsjedali od 1992. godine. U Kninu je 4. kolovoza 1995. poslijepodne održana sjednica Vrhovnog savjeta obrane RSK, kojoj su prisustvovali predsjednik RSK Milan Martić i general-potpukovnik Mile Mrkšić, komandant Glavnog štaba SVK. Zbog prodora hrvatskih snaga iz pravca Velebita prema Gračacu i iz pravca Dinare prema Kninu, postojala je mogućnost opkoljavanja srpskog područja u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Zato je odlučeno pokušati spriječiti hrvatski prodor na navedenim pravcima, ali i da se s tog područja evakuiraju civilno stanovništvo.⁶⁰ Drago Kovačević, tadašnji gradonačelnik Knina, također je pozvan kod Martića, kako bi se s njim dogovorilo "(...) oko namjere da isele grad i odrede evakuaciju stanovništva prema Srbu. Martić je već imao pred sobom naredbu o iseljavanju Knina, Benkovca, Drniša, Obrovca i Gračaca prema Srbu. Potpisavši naredbu Martić je tražio da se odmah organizuje evakuacija i pitao kojim sredstvima za to raspolažemo. Prioritet je trebalo dati bolnici, i obavijestiti ljude zadužene za civilnu zaštitu po udaljenim selima. Iz grada su ljudi već uvelike odlazili. Bilo je problema u obezbeđivanju goriva i dogovoreno je da se to obavi na dvije gradske pumpe, a da se dodatna pomoć zatraži od UNPROFOR-a (...) Mrkšić je djelovao hladnokrvno, ali nakon što je Martić potpisao naredbu o evakuaciji komentarisao je da će to značiti da za narodom ide i vojska. Linije neće biti moguće još dugo održati"⁶¹ Drago Kovačević je ipak odlučio, suprotno odredbama Republičkog štaba Civilne zaštite od 2. kolovoza 1995., da se iz Knina ne evakuiraju matične i zemljišne knjige, kako hrvatske vlasti ne bi mogle "da manipulišu tom činjenicom". Kovačević je smatrao da te knjige treba ostaviti, kako bi mogle koristiti barem hrvatskim vlastima i Hrvatima. Zaključio je da je to bila dobra odluka. Za razliku od Knina, u mjestima gdje su te knjige evakuirane ljudi su "godinama morali dokazivati identitet i imovinska prava"⁶² Tako je Vrhovni savjet obrane RSK dana 4. kolovoza u 16.45 donio odluku:

⁵⁹ Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Odjel za najteže kršenje ljudskih prava, *Izvještaj vojna operacija "Oluja" i poslije*, I. dio, Bivši UN sektor "Jug", Zagreb 1999., 8.

⁶⁰ J. BOBETKO, n. dj., 420.-500.; M. SEKULIĆ, n. dj., 171.-246.; M. VRCELJ, n. dj., 212.-222.

⁶¹ D. KOVAČEVIĆ, n. dj., 93.-94.

⁶² ISTI, 94.

"Zbog novonastale situacije izazvane otvorenom opštom agresijom Republike Hrvatske na Republiku Srpsku Krajinu i nakon prvih početnih uspeha u odbrani došlo je do ugrožavanja velikog dela teritorije Sjeverne Dalmacije i dela Like, zbog toga

ODLUČUJEMO

1. Da se pristupi planskoj evakuaciji sveg za borbu nesposobnog stanovništva iz opština: Knin, Benkovac, Obrovac, Drniš i Gračac.
2. Evakuaciju sprovoditi planski prema pripremljenim planovima pravcima koji izvide prema Kninu i dalje preko Otrića prema Srbu i Lapcu.
3. Za evakuaciju zatražiti pomoć od komande UNPROFOR-a sektor "Jug" sa sjedištem u Kninu".⁶³

Odluku je potpisao predsjednik RSK Milan Martić, a ovjerena je u Glavnom štabu SVK u 17.20 sati.

M. Sekulić navodi da je ova odluka objavljena javnosti istog dana u 20 h u ovom obliku: "Vrhovni savjet odbrane Republike Srpske Krajine, donio je, na današnjoj sjednici, odluku da se zbog preventivnih i bezbjednosnih razloga organizuje evakuacija civilnog stanovništva Sjeverne Dalmacije i južnog dijela Like. U organizaciji evakuacije i pratnji stanovništva, aktivno će učestvovati pripadnici mirovnih snaga Ujedinjenih nacija, uz Civilnu zaštitu RSK. Na ovaj potez Vrhovni savjet odbrane se odlučio kako bi se zaštitilo civilno stanovništvo od eventualnih daljnjih napada hrvatske artiljerije i kako bi srpski borci, koji drže linije odbrane, bili rasterećeni brige za svoje porodice (...) Vrhovni savjet odbrane apeluje da građani Krajine, na području sa koga se organizuje evakuacija stanovništva, ne preduzimaju samoinicijativne akcije i da ne nasjedaju na hrvatsku propagandu. Za sve informacije građani se mogu obratiti mjesnim povjerenicima Civilne zaštite. Još jednom se naglašava da će u organizaciji evakuacije aktivno učestvovati pripadnici Unprofora".⁶⁴ Neki drugi izvori navode da odluka nije objavljena preko radio Knina, "jer je većina stanovništva Kninske krajine već bila na cesti za Srb". Da je odluka i objavljena preko radija, to ne bi imalo nekog većeg učinka, jer je radio postaja navodno bila oštećena, a čujnost svedena samo na grad Knin.⁶⁵ Za razliku od toga, negdje se navodi da je radio Knin u potpunosti prestao emitirati već 4. kolovoza 1995.⁶⁶ No, civilna zaštita i općinske vlasti na području Dalmacije i Like već su imali upute za evakuaciju, i ona se počela odvijati. Iako nije bilo predviđeno da se povlači i vojska, upravo to se i dogodilo. Došlo je do rasula, jer su srpski vojnici počeli napuštati postrojbe, kako bi pomogli i pratili obitelji u evakuaciji.⁶⁷ Tako su

⁶³ RSK, Vrhovni savjet odbrane, Knin, 4. avgust 1995. godine, 16.45 časova, Broj 2-3113-1/95. Faksimil ovog dokumenta donesen je u Rade BULAT, "Srbi nepoželjni u Hrvatskoj", *Naš glas* (Zagreb), br. 8.-9., septembar 1995., 90.-96. (faksimil je objavljen na stranici 93.).

⁶⁴ M. SEKULIĆ, n. dj., 179.

⁶⁵ S. RADULOVIĆ, n. dj., 102.

⁶⁶ D. KOVAČEVIĆ, n. dj., 93.

⁶⁷ S. RADULOVIĆ, n. dj., 102.; M. VRCELJ, n. dj., 214.

tijekom 4. i 5. kolovoza 1995. srpski civili i vojska uglavnom napustili područje sjeverne Dalmacije i Like, a Hrvatska vojska je 5. kolovoza ušla u opustjeli Knin.

S. Radulović pravilno zaključuje da je do odlaska srpskih civila došlo zbog općeg i dugotrajnog osjećaja besperspektivnosti i demoralizacije. Ipak, on smatra da je i hrvatska žestoka topnička paljba, usmjerena na "srpska sela i gradova" tijekom 4. kolovoza 1995. pripomogla tome da civili napuste svoje domove.⁶⁸ Nema sumnje da je djelovanje hrvatskog topništva dodatno demoraliziralo Srbe, posebno u Kninu.⁶⁹ Ipak, hrvatsko topništvo je i prije gađalo područje RSK, ali to samo po sebi nije bio dovoljan razlog da civili napuste to područje.⁷⁰ Samo bombardiranje ipak nije moglo biti presudan čimbenik za napuštanje domova, a i M. Sekulić navodi da je tijekom prvog dana "Oluje" srpsko stanovništvo ipak izdržalo "granatiranja i napade".⁷¹ Osim toga, koliko god silovit bio hrvatski topnički udar, na osnovi nekih izvora može se zaključiti da je on ipak uglavnom bio usmjeren na vojne ciljeve.⁷²

Srpski otpor na Banovini i Kordunu trajao je nešto duže, a zatim je počelo povlačenje srpskih vojnih snaga i civila prema Dvoru na Uni, s namjerom prelaska u Republiku Srpsku. Hrvatska vojska je u Topuskom opkolila veliki broj srpskih vojnika i civila, bila je riječ o više tisuća osoba. Oni su s Hrvatskom vojskom dogovorili odlazak u Jugoslaviju, dok je naoružanje predano hrvatskoj strani.⁷³ "Bilo je čak vijesti kako ih je deset hiljada pobijeno u Spačvanskim šumama. Na svu sreću, oni su se pojavili 12. avgusta na prelazu Batrovci, iako su na putu kroz Hrvatsku bili na više mjesta kamenovani i maltretirani".⁷⁴ Jedan časnik SVK je o tome kasnije izjavio: "Istina, mi smo u koloni od Topuskog do Lipovca doživeli svašta, od provokacija, kamenovanja u Sisku, otimačine automobila... Međutim, dogovor i sporazum koji je potpisan sa ustašama ispoštovan je oko 80 odsto. To je dosta obzirom kuda smo prolazili, da su se još vodile borbe, da su Hrvati sahranjivali svoje mrtve po Sisku i okolnim mestima".⁷⁵ Tu je i dio odgovora u čemu je razlika između srpskog zauzimanja Srebrenice i hrvatske akcije "Oluja". Za razliku od Vojske Republike Srpske, koja je u srpnju 1995. likvidirala ogroman broj Muslimana zarobljenih u Srebrenici, Hrvatska vojska ipak je dozvolila srpskim vojnicima opkolje-

⁶⁸ S. RADULOVIĆ, n. dj., 101.

⁶⁹ M. VRCELJ, n. dj., 212.-213.

⁷⁰ Nikola MATIJEVIĆ, "Perfidno etničko čišćenje", *Vojska Krajine* (Knin), br. 3, jun 1993., 54.

⁷¹ M. SEKULIĆ, n. dj., 179.-180.

⁷² "Artiljerijska kanonada počela je u celoj Krajini. (...) Najvažniji ciljevi u Kninu su: zgrada GŠ (Glavnog štaba SVK, op. N. B.), rezidencija predsednika države, Severna kasarna, kasarna Senjak i glavna raskrsnica u Kninu (...) Granate i dalje padaju, ali nešto ređe. Dolazimo do raskrsnice kod Dešlića. Granate su mnogo češće oko GŠ (...) Ulazim u zgradu i imam šta videti. Dve granate su pale na parking prostor između zgrada, eksplodirale i uništile ceo vozni park GŠ. Mora da ih je neki dobar artiljerac smestio baš ovde". M. VRCELJ, n. dj., 212.-213.

⁷³ M. SEKULIĆ, n. dj., 214.-240.

⁷⁴ D. KOVAČEVIĆ, n. dj., 98.

⁷⁵ Sredoje SIMIĆ (intervju s Draganom Kovačićem), "To što se desilo sa Krajinom liči mi na izdaju, ali ne znam otkud, čiju i zašto", *Argument* (Beograd), br. 40, 25. VIII. 1995., 3.- 4., 6.

nima u Topuskom da napuste to područje i odu u Srbiju. Jedan primjer pokazuje kako su razmišljali pobunjeni Srbi koji su se predali u Topuskom. Tada su kamere Hrvatske televizije zabilježile trenutak u kojem jedan srpski tenkista pred hrvatskim vojnicima prkosno ljubi cijev topa svoga tenka, kojeg je morao napustiti prije odlaska u Srbiju.⁷⁶

Držanje hrvatskih vlasti u vezi s odlaskom srpskog stanovništva tijekom "Oluje"

Hrvatske vlasti su nakon početka "Oluje" pozvale srpsko stanovništvo da oстане u svojim domovima. Predsjednik Tuđman je u svojoj poslanici, koja je objavljena u hrvatskim medijima, naglasio da hrvatski građani srpske nacionalnosti "koji nisu aktivno sudjelovali u pobuni", ostanu kod svojih kuća bez straha za život i imovinu. Slične izjave davali su i drugi visoki hrvatski dužnosnici.⁷⁷ Ako se uzmu u obzir prethodno spomenuti oblici razmišljanja pobunjenih Srba o hrvatskim vlastima, kaotično stanje nastalo nakon početka "Oluje" i planovi vlasti RSK za evakuaciju svoga stanovništva, očito je da takvi pozivi nisu mogli naići na veći odaziv.

Ipak, čini se da je Hrvatska vojska primijenila sredstva psihološkog ratovanja, s ciljem unošenja zabune i panike u srpske redove, kao i poticanja srpskog stanovništva da napusti svoje domove i ode u izbjeglištvo.⁷⁸ O tome govore dva letka koja su iz zraka bacana iznad dijela sjeverne Dalmacije pod srpskim nadzorom. Neki izvori navode da su se ti letci pojavili neposredno pred "Oluju", a drugi su ih primijetili neposredno nakon početka hrvatske akcije.⁷⁹ Riječ je o letcima "Ministarstva odbrane Republike Srpske Krajine", koje je potpisao "komandant GŠ SVK general-pukovnik Mrkšić". U letku se navodi: "Zbog napada ustaške vojske koji očekujemo, a zbog obezbeđenja uslova za izvođenje odsudne odbrane NAREĐUJEM: da se celokupno civilno stanovništvo povuče iz rejonu borbenih dejstava smerom Benkovac – Žegar – Srb". Postojao je i drugi, gotovo identični letak, ali je u njemu kao smjer povlačenja naznačen pravac "Knin – Plavno – Lička Kaldurma". Za pretpostaviti je da je letak izradila i iz zraka proširila Hrvatska vojska. Da je riječ o hrvatskom letku, govori i činjenica da su neka slova u pečatu koji je otisnut na letku pogrešno napisana latinicom, a ne ćirilicom. Ovi letci će kasnije u nekim raspravama poslužiti kao dokaz da je Hrvatska izvršila "etničko čišćenje" pobunjenih Srba. Tako se tvrdi da je postojanje ovih letaka neuspješan pokušaj dokazivanja "(...) da hrvatska

⁷⁶ Komentator Hrvatske televizije ovako je popratio tu snimku: "Ovaj srpski vojnik teško se odvojio od svojega oružja, iz kojeg je još prije nekoliko sati pucao po našim postrojbama (...) I on je krenuo sa svojim drugovima u zločinu u Srbiju i ne treba sumnjati, ponovo će sjesti u ubojito vozilo". Izvješće informativnog programa HTV-a o predaji srpskih pobunjenika u Topuskom. Video-kaseta u posjedu autora.

⁷⁷ Kao u bilj. 59., 10.

⁷⁸ Davor Lošo DOMAZET, *Hrvatska i veliko ratište, međunarodne igre na prostoru zvanom bivša Jugoslavija*, Zagreb 2002., 134.-136.

⁷⁹ Kao u bilj. 59., 8.; V. MILANOVIĆ, O. MAMUZIĆ, "Leci sa uputstvima za povlačenje", *Naša borba* (Beograd), 12.-13. VIII. 1995., 9.

vlast nije protjerala oko 150 tisuća krajinskih Srba, nego da je odlazak organizirao tamošnji vojni vrh na čelu s generalom Mrkšićem kojemu se trenutno sudi u Haagu.⁸⁰ No, činjenica je da drugi izvori zaista pokazuju da je vodstvo RSK zapovjedilo i provelo evakuaciju srpskog civilnog stanovništva s područja sjeverne Dalmacije i Like!

Osim toga, vrlo je teško vjerovati da bi jedan ubačeni hrvatski letak uspio pokrenuti u izbjeglištvo toliki broj civila. Prema iskazima nekih pripadnika SVK, koje je "Oluja" zatekla na području Obrovca, oni su bili "zasuti kišom letaka" s pozivom na povlačenje pravcem Benkovac-Žegar-Srb. Čini se da su srpski vojnici odmah pretpostavili da je riječ o letku kojega zapravo bacaju Hrvati. Ipak, to ih nije natjeralo na povlačenje, nego je do njega došlo tek kada je tako odlučilo pretpostavljeno zapovjedništvo SVK.⁸¹

Može se zaključiti da su hrvatski letci dokaz da je hrvatska strana željela stvoriti zabunu među pobunjenim Srbima i potaknuti ih da napuste svoje domove. Ipak, isto je tako očito da jedan takav letak nije mogao biti učinkovit. Npr. kada je JNA u lipnju 1991. krenula u vojnu akciju kojom je željela onemogućiti odvajanje Slovenije iz Jugoslavije, ona je koristila letak u kojem je pozivala građane Slovenije na mir i suradnju, jer je djelovanje JNA legitimna akcija u cilju očuvanja teritorijalnog integriteta Jugoslavije.⁸² Ako bi se prihvatila činjenica da jedan letak može biti djelotvoran, i da su hrvatski letci koji pozivaju na evakuaciju zaista bili glavni čimbenik koji je doveo do odlaska pobunjenih Srba tijekom "Oluje", onda se može postaviti pitanje zašto npr. letak JNA namijenjen građanima Slovenije nije bio podjednako uspješan? Očito je da Slovenci nisu vjerovali letcima JNA i da su tu vojsku u tom trenutku doživljavali kao okupatora i agresora. Isto tako ni podmetnuti hrvatski letak koji poziva na evakuaciju nije mogao imati ključni učinak. Do odlaska Srba došlo je u prvom redu zato što većina njih nije imala namjeru prihvatiti hrvatsku vlast, zato što je među njima vladalo stanje opće apatije, straha i bezvoljnosti i na kraju zato što su same vlasti RSK organizirale i provele evakuaciju srpskih civila. U tom smislu podmetnuti hrvatski letak sugerirao je pobunjenim Srbima ono što su i oni sami namjeravali i planirali učiniti.

Osim podmetnutih hrvatskih letaka, još jedan potez hrvatske strane pokazuje da ona nije željela da pobunjeni Srbi ostanu u Hrvatskoj i da je poticala njihov odlazak. Tako je 5. kolovoza 1995. Hrvatska vojska priopćila: "Okupatorske snage zapovjedile su evakuaciju srpskog pučanstva. Hrvatska vojska je za sve srpske civile koji žele napustiti ta područja otvorila dva pravca: s južne strane otvoren je put prema Srbu, a sa sjeverne prema Dvoru..."⁸³

⁸⁰ Ivica ĐIKIĆ, "Ante, pazi letak!", *Feral Tribune* (Split), br. 927., 21. VI. 2003., 10.-13.

⁸¹ V. MILANOVIĆ, O. MAMUZIĆ, "Leci sa uputstvima za povlačenje", *Naša borba* (Beograd), 12.-13. VIII. 1995., 9.

⁸² Janez JANŠA, *Pomaci. Nastajanje i obrana slovenske države 1988-1992*, Zagreb 1993. Faksimil letka JNA objavljen je, zajedno s faksimilima nekih drugih dokumenata, između stranica 282. i 283. Riječ je o primjerku tog letka koji je 27. lipnja 1991. zaprimljen u Republičkom centru za obavještavanje Republike Slovenije.

⁸³ Kao u bilj. 59., 11.

Iz ovoga se može zaključiti da je Hrvatskoj odgovaralo da srpski civili što prije napuste Hrvatsku, ali, ponavljam, to svakako ne bi bilo moguće provesti da ista namjera nije postojala i kod samog srpskog stanovništva.

Predsjednik Tuđman i hrvatske vlasti nisu bile pretjerano zabrinuti zbog odlaska pobunjenih Srba.⁸⁴ Slično su razmišljali i široki krugovi hrvatskog stanovništva. Ali to ne iznenađuje, ako se uzme u obzir da je 1991. Hrvatska bila žrtva srpske agresije. I nakon toga srpski pobunjenici bombardirali su hrvatske gradove uz crtu bojišnice, a postojanje RSK i na druge je načine otežavalo normalan život (npr. veliki broj hrvatskih prognanika, prekinute i otežane prometne veze, itd.). Kada su 1995. u akcijama Hrvatske vojske oslobođena okupirana područja, očigledno je to kod Hrvata izazvalo oduševljenje i olakšanje. Hrvatska je konačno bila (gotovo potpuno) slobodna, rat je završen, prognanici su dobili priliku vratiti se svojim (razorenim) domovima, iz kojih su ih protjerali upravo pobunjeni Srbi, a oni koji su ugrožavali Hrvatsku bili su poraženi. U tom kontekstu odlazak Srba i nije mogao izazvati sućut kod mnogih Hrvata.

Završna razmatranja

Jovan Mirić smatra da je akcija "Oluja" bila nepotrebna, odnosno da je njezin glavni cilj bio "etničko čišćenje" Srba s tih područja. Navodno Hrvatska nije trebala krenuti u tu akciju, jer su Srbi "na sve pristali", odnosno bili su spremni prihvatiti sve hrvatske uvjete o mirnom rješenju sukoba i reintegraciju u sklop Hrvatske.⁸⁵ Istina je da su hrvatski predstavnici na pregovorima s pobunjenim Srbima u Ženevi, koji su vođeni neposredno prije "Oluje", djelovali tako da pregovori propadnu, kako bi se moglo krenuti u vojno oslobađanje okupiranih područja.⁸⁶ No, to Mirićeve tvrdnje ne čini ništa manje apsurdnima. Ako su Srbi i pristali na sve hrvatske uvjete, to su učinili tek kada su se hrvatske postrojbe iz smjera Dinare našla nadomak Kninu i kada je Hrvatska bila u povoljnom vojnom i političko-diplomatskom položaju da oslobodi okupirana područja vojnom akcijom. Za razliku od toga, u cijelom razdoblju od 1990. do 1995., pobunjeni Srbi su u pregovorima s Hrvatskom bili nepopustljivi, a takav stav bio je očit i kada im je početkom 1995. predložen Plan Z-4, koji im je na područjima na kojima su prije rata činili većinu stanovništva davao široku autonomiju i položaj "države u državi". No, oni su odbili pregovarati o

⁸⁴ U posljednje vrijeme pojavljuju se informacije o navodnom postojanju izvora koji potvrđuju da je najviše hrvatsko državnom i vojno vodstvo akcijom "Oluja" željelo izvršiti prisilno i trajno uklanjanje pobunjenih Srba iz zapadnog dijela RSK. Tako se spominje navodna usmena zapovijed hrvatskog ministra obrane Gojka Šuška prema kojoj cilj "Oluje" nije samo oslobađanje okupiranih područja, nego i "radikalno smanjivanje broja Srba u Hrvatskoj". Navodno postoji i stenogram sastanka kojeg je predsjednik Tuđman održao s visokim hrvatskim časnicima neposredno prije "Oluje", na kojem je Tuđman dao "instrukcije, koje impliciraju etničko čišćenje". Jelena LOVRIĆ, "Tuđman u Haagu", *Globus* (Zagreb), br. 692, 12. III. 2004., 10.-11.

⁸⁵ Jovan MIRIĆ, *Zločin i kazna, Politološko-pravni ogledi o ratu, zločinu, krivnji i oprost*, Zagreb 2002., 50.-51.

⁸⁶ Hrvoje ŠARINIĆ, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993-1995* (1998), Zagreb 1999., 266.

tome planu. Puno razumniji zaključak od J. Mirića daje umirovljeni jugoslavenski admiral Branko Mamula: "Srbima se dogodio najgori mogući promašaj – nisu izabrali politiku mira kao svoje osnovno opredjeljenje, a nisu se spremali ni za odlučnu odbranu ukoliko druga strana ne prihvati politiku mira. Plan Z-4 (...) bio je pozitivno dostignuće. Takav plan mogao je već 1992. biti inicijativa Srba s mnogo izgleda da ga međunarodna zajednica podrži. Oni, međutim, odbacuju Z-4, neće čak ni da se raspravljaju sve do neposredno pred 'Oluju' ljeta 1995. Hrvatska se također kolebala i procjenjivala nije li napravila preveliki ustupak Srbima. Kada je Republika Srpska Krajina odbacila plan, Hrvatska je dobila dobar izgovor za vojne operacije 'Bljesak' i 'Oluja' i protjerivanja Srba iz Hrvatske (...) Temeljni slogan 'nikad više zajedno s Hrvatima' zadržao se sve do posljednjih dana RSK. Svatko razuman postavljao je pitanje: kakvo onda rješenje imaju Srbi u Hrvatskoj?"⁸⁷

Američka povjesničarka E. M. Despalatović naglašava da je "Oluja" bila kraj, a ne početak rata. Do hrvatskih vojnih akcija 1995. došlo je nakon agresije na Hrvatsku 1991., u kojoj je srpska zajednica u Hrvatskoj dobrim dijelom sudjelovala. U tom smislu, smatra Despalatović, sudbina Srba iz RSK ima sličnosti s njemačkim manjinama u državama srednje i jugoistočne Europe. Kako je sudbina njemačkih manjina bila vezana uz Treći Reich, njemački slom 1945. doveo je do progona njemačkih manjina i njihovog bijega u Njemačku. Pobunjeni Srbi u Hrvatskoj bili su pod znatnim utjecajem agresivne politike Slobodana Miloševića, i nisu željeli svoju budućnost ostvariti u sklopu Hrvatske. Na taj način su dobrim dijelom otežali svoje izgleda za život u Hrvatskoj nakon sloma RSK.⁸⁸ U tom smislu može se prihvatiti i zaključak S. Livade: "(...) šta je mogao očekivati Srbin iz Krajine nakon (...) nacionalističke kavalkade sa krajinskog prostora, uspaljenog nacionalizmom i izigravanjem fetiša države od strane nedemokratske, uzurpativne krajinske vlasti. Samo tuk na utuk"⁸⁹

U vezi s odlaskom Srba iz RSK tijekom "Oluje", treba se sjetiti da je skoro 100.000 bosanskih Srba krajem 1995., nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog ugovora, napustilo dijelove Sarajeva koji su do tada bili pod njihovim nadzorom.⁹⁰ To područje pripalo je Federaciji BiH i Srbi su ga zatim napustili, iako nisu bili na to izravno prisiljeni nekom vojnom akcijom. Kao što je Srbima iz RSK bilo neprihvatljivo da priznaju hrvatsku vlast, tako je i sarajevskim Srbima bilo neprihvatljivo da ne žive u Republici Srpskoj. Isto tako, prema nekim podacima može se zaključiti da su vlasti Savezne Republike Jugoslavije nakon "Oluje" blokirale područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, koje je bilo pod nadzorom srpskih pobunjenika.⁹¹ Jugoslavenske

⁸⁷ B. MAMULA, n. dj., 251.-253., 263.-264.

⁸⁸ Elinor Mari DESPALATOVIĆ (Elinor Murray DESPALATOVIĆ), "Koreni rata u Hrvatskoj", *Susedi u ratu, Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, priredili Džozel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (Joel M. Halpern i David A. Kideckel), Beograd 2002., 132.-133.

⁸⁹ S. LIVADA, n. dj., 97.

⁹⁰ Louis SELL, *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*, Durham, London 2002., 255.

⁹¹ RSK, Ministarstvo za ekonomske odnose, privredni razvoj i industriju, Sekretarijat ministarstva, Broj: 158/95., Vukovar, 13. IX. 1995., HIC.

vlasti ovom su mjerom očito željele spriječiti dolazak još jednog vala srpskih izbjeglica na svoju teritoriju. Zbog nedostatka podataka može se samo pretpostaviti jesu li pobunjeni Srbi nakon "Oluje" jednim dijelom i napustili "Podunavsku Krajinu", odlazeći u SR Jugoslaviju. Pretpostavljam da bi to sigurno pokušali napraviti da je bilo naznaka hrvatske vojne akcije oslobađanja tog prostora. Ipak, Podunavlje je reintegrirano u sastav Hrvatske mirnim putem, tijekom dužeg prijelaznog razdoblja. Zato je srpska zajednica ipak ostala na tom području i danas živi u Hrvatskoj, iako su međunacionalni odnosi između Hrvata i Srba slabi, prožeti međusobnim nepovjerenjem i neprijateljstvom.⁹² Primjeri "Oluje", "srpskog Sarajeva" i srpske zajednice u hrvatskom Podunavlju dobro pokazuju da se situacije koje se događaju u ratu ne mogu uspoređivati s onima do kojih dolazi u miru.

Srbi koji su tijekom rata živjeli na područjima koje su nadzirale hrvatske vlasti bili su izloženi različitim oblicima nepovjerenja, nasilja i terora.⁹³ Ipak, do takvih pojava kao i do odlaska Srba iz slobodnih dijelova Hrvatske nije došlo odmah nakon pobjede HDZ-a na izborima 1990., ili nakon izbijanja kninske pobune u kolovozu 1990., nego tek u potpuno radikaliziranom stanju koje je vladalo od druge polovice 1991. i kasnije, kada je Hrvatska već bila izložena općoj agresiji JNA i srpskih pobunjenika. Tijekom akcija "Bljesak" i "Oluja" bilo je žrtava među srpskim civilima. One se djelomično mogu pripisati neizbježnim posljedicama izvođenja borbenih djelovanja, a svakako je bilo i raznih oblika nasilja i zločina nad Srbima koji tijekom hrvatskih vojnih akcija nisu napustili svoje domove. Ovo se posebno pokazalo u stradavanju malobrojnog preostalog srpskog stanovništva na područjima koja su oslobođena u "Oluji", kao i u pljački i uništavanju imovine na tim područjima.⁹⁴ Ipak, to ne mijenja činjenicu da najveći dio pobunjenih Srba nije ni pod kojim uvjetima htio prihvatiti hrvatsku vlast i da je zato, dijelom organizirano, napustio područja u koja je ulazila Hrvatska vojska.

Zaključak

Da li je Hrvatska u akcijama "Bljesak" i "Oluja" izvršila "etničko čišćenje" srpskog stanovništva? Vidljivo je da pobunjeni Srbi uglavnom nisu željeli povratak pod hrvatsku vlast, niti suživot s Hrvatima. Istovremeno su uvjeti života među pobunjenim Srbima bili vrlo teški i sve više je prevladavala apatija, razočaranost, osjećaj besperspektivnosti i želja da se napusti to područje i egzistencija osigura negdje drugdje. Isto tako vidljivo je da su vlasti RSK

⁹² Kruno KARDOV, "Od politike razlika do politike prostora: posljedice rata na društveni život u Vukovaru", *Polemos, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, sv. 5, br. 1-2 (9-10), Zagreb, siječanj-prosinac 2002., 99.-115.

⁹³ Marcus TANNER, *Hrvatska – država stvorena u ratu*, Zagreb 1999., 327.-328.; Sabrina P. RAMET, *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*, Zagreb 2001., 110.-111.

⁹⁴ Hrvatski Helsinski odbor za ljudska prava, *Vojna operacija "Oluja" i poslije*, Zagreb 2001.; Hrvatski Helsinski odbor za ljudska prava, Odjel aktivizma, *Izvještaj vojno-redarstvena akcija "Bljesak" II. dio Bivši UN Sektor Zapad*, Zagreb 2002.

prije "Oluje" planirale evakuaciju srpskog stanovništva. Ovi planovi su tijekom "Oluje" i provedeni na području sjeverne Dalmacije i Like. Hrvatska nije mogla provesti "etničko čišćenje" i masovne zločine nad Srbima, jer su oni to područje napustili i prije nego je u njega ušla Hrvatska vojska. Pobunjeni Srbi tada dobrim dijelom nisu željeli ostati u Hrvatskoj. To se vidi i iz primjera opkoljenih Srba u zapadnoj Slavoniji i onih koji su tijekom "Oluje" opkoljeni u Topuskom. Umjesto ostanka, uglavnom su se odlučili za što brže napuštanje područja koje su ponovno nadzirale hrvatske vlasti. Ovo je odgovaralo predsjedniku Tuđmanu i tadašnjem hrvatskom vodstvu, koji su smatrali da je na taj način riješen problem Srba kao čimbenika koji ugrožava hrvatsku državu, ali to, na osnovi raspoloživih izvora, ne znači da je hrvatska strana planirala i provela protjerivanje pobunjenih Srba. Za to je najbolji primjer hrvatsko Podunavlje, u kojem je nakon mirne reintegracije ostala živjeti srpska zajednica. Zato smatram da pojednostavljene i neutemeljene tvrdnje o hrvatskoj odgovornosti za "etničko čišćenje" Srba tijekom akcija "Bljesak" i "Oluja", koje niti ne pokušavaju sagledati cjelokupni povijesni kontekst tih događaja, ne daju pravi odgovor na taj prijevratni događaj iz najnovije hrvatske povijesti.

SUMMARY

DID CROATIA COMMIT "ETHNIC CLEANSING" OF SERBS IN 1995

Using the literature, press and available archival documents, the author tries to establish whether Republic of Croatia, its army and police, committed "ethnic cleansing" during military actions "Flash" (May 1995) and "Storm" (August 1995). During these actions Croatian troops liberated most of the areas held by rebel Serbs since 1991. Majority of Serb civilians who lived in those areas fled to Serb held areas in Bosnia (Republic of Srpska) and Yugoslavia. Some consider these Croatian actions as well planned and executed "ethnic cleansing" of rebel Serbs from Croatian territory. Such explanations completely neglect the fact that rebel Serbs themselves were unwilling to accept any kind of Croatian authority or to live again alongside the Croats. Rebel Serb authorities planned and partially executed evacuation of Serb civilians after the beginning of operation "Storm". Therefore, the author concludes that theories about "ethnic cleansing" of rebel Serbs conducted by Croatia are unfounded and historically untruthful.

Key words: Croatian war for independence 1991-1995, Republic of Serb Krajina (Republika Srpska Krajina), Ethnic Serbs in Croatia, Croatian military action "Flash" (Bljesak), Croatian military action "Storm" (Oluja), "ethnic cleansing"

ČASOPIS
ZA SUVREMENU
POVIJEST **1** 2004

**HAŠKI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I
POVJESNIČARI**

ICTY AND HISTORIANS

ČSP 36, br. 1., 1.-434., Zagreb 2004.

**HRVATSKI
INSTITUT
ZA POVIJEST**